

УДК 347.19.086(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.33>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ, ПЕРЕД УЧАСНИКАМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ТОВАРИСТВА

Жорнокуй В. Г.,*кандидат юридичних наук, доцент,**професор кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності**та фінансової безпеки,**Харківський національний університет внутрішніх справ*

Жорнокуй В.Г. Проблемні питання цивільно-правової відповідальності осіб, що здійснюють функції органів, перед учасниками підприємницького товариства.

Стаття присвячена невирішеним питанням цивільно-правової відповідальності осіб, що здійснюють функції органів, перед учасниками підприємницького товариства, у результаті чого додатково аргументовано, що підприємницьке товариство може завдати шкоду корпоративним правам його учасників, включаючи випадки завдання збитків, зумовлених невиконанням ним взятих на себе зобов'язань з вини особи, що здійснює функції його органу.

Доведено, що учаснику товариства, корпоративним правам якого завдана шкода, має надаватися можливість подачі прямого позову про відшкодування збитків від корпоративного правопорушення безпосередньо проти її завдавача – особи, що здійснює функції органу підприємницького товариства, оскільки такий завдавач, порушивши власні корпоративні обов'язки, не є безпосереднім учасником конкретного корпоративного зв'язку, правам сторін якого завдана шкода; проте, він порушує корпоративний зв'язок, будучи щодо нього третьою особою. Однак, оскільки така посадова особа знаходиться у корпоративних відносинах з товариством, у процесі управління яким і завдається шкода корпоративним правам учасників, вона визнається суб'єктом корпоративної відповідальності. За таких обставин варто говорити про корпоративну, хоча й дуже схожу на деліктну, відповідальність особи, що здійснює функції органу підприємницького товариства, перед його учасниками, підставою якої є не стільки завдання шкоди, скільки порушення нею корпоративного обов'язку.

Аргументовано, що якщо шкода завдається особами, що здійснюють функції органів товариства, шляхом вчинення корпоративного правопорушення – має місце корпоративна відповідальність за шкоду, завдану порушенням корпоративних прав учасників товариства у зв'язку з управлінням такою юридичною особою. У разі коли шкода завдається особами, що здійснюють функції органів товариства, поза будь-яким зв'язком з порушенням ними своїх корпоративних обов'язків, то варто вести мову про загальний цивільний делікт, що не має жодного відношення до сфери корпоративного управління, корпоративних прав, корпоративних правопорушень і, відповідної, корпоративної відповідальності.

Ключові слова: юридична особа, підприємницьке товариство, учасник товариства, шкода, орган товариства, відповідальність, права, обов'язки.

Zhornokui V.H. Problematic issues of civil liability for persons performing bodies' functions to entrepreneurial company's participants.

The article is focused on unresolved issues of civil liability for persons performing the functions of bodies to participants of an entrepreneurial company. As a result it has been additionally argued that an entrepreneurial company may cause harm to the corporate rights of its participants, including cases of impairment caused by failure to fulfill the assumed obligations due to the fault of a person performing the functions of its body.

The author has proved that a company's participant, whose corporate rights were aggrieved, should be given the opportunity to file a direct claim on compensation of damage from a corporate offense specifically against its perpetrator – a person performing the functions of an entrepreneurial company's body. Since such a perpetrator, having violated own corporate obligations, is not a direct participant in a specific corporate relationship, whose parties' rights were aggrieved, but a perpetrator violates the corporate relationship being a third party in relation to it. However, such an official is defined as a subject of corporate liability, since the official has corporate relations with the company at the same time, when the corporate rights of the participants are aggrieved in the process of managing the

company. Under such circumstances, it is worth talking about corporate, although very similar to tort liability of a person performing the functions of an entrepreneurial company's body to its participants, the basis for which is not so much the infliction of damage, but the violation of a corporate obligation by such a person.

It has been argued that if the damage is caused by persons performing the functions of the company's bodies by committing a corporate offense, there is corporate liability for the damage caused by the violation of corporate rights of the company's participants related to the management of such a legal entity. In case if the damage is caused by persons performing the functions of the company's bodies beyond any relationship of their corporate obligations' violation, it is worth talking about a general civil tort that has no relation to the corporate governance sphere, corporate rights, corporate offenses and corresponding corporate liability.

Key words: legal entity, entrepreneurial company, company's member, damage, company's body, liability, rights, obligations.

Постановка проблеми. Метою належної охорони прав суб'єктів корпоративних відносин є гарантії інвесторам, що їх кошти не будуть привласнені чи іншим (нецільовим) способом використані особами, що здійснюють функції органів підприємницького товариства. Це сприятиме забезпеченню додаткового фінансування здійснення інвестицій (придбанням акцій) і становленню фінансових та товарних ринків [1, с. 408]. Отже, несприятливі наслідки дій осіб, що здійснюють функції органів підприємницького товариства, можуть відображатися не лише на самому товаристві та його кредиторах, а й на учасниках (акціонерах, членах) такої юридичної особи, яким можуть бути завдані збитки.

Враховуючи те, що корпоративні правовідносини за своєю правовою природою є відносними та, за загальним визнанням, існують між підприємницьким товариством та його учасниками, виникає питання про порушення прав таких осіб третіми особами (у нашому випадку – особами, що здійснюють функції органів такого товариства) та наслідки такого порушення.

Мета дослідження полягає у виявленні та аналізі проблемних питань цивільно-правової відповідальності осіб, що здійснюють функції органів, перед учасниками підприємницького товариства та окресленні шляхів їх вирішення.

Стан опрацювання проблематики. Питанням заявленої проблематики у межах наукових досліджень та правозастосування присвячена чисельність праць (В.І. Борисова, Ю.М. Жорнокуй, І.В. Спасибо-Фатеева та ін.). Разом із тим, не існує однозначної відповіді ні у доктрині, ні у чинному законодавстві, ні у правозастосовній практиці щодо питання про сутність, підстави та особливості застосування цивільно-правової відповідальності осіб, що здійснюють функції органів, перед учасниками підприємницького товариства. Це зумовлює потребу подальшого дослідження цієї проблематики, а також проведення аналізу судової практики.

Виклад основного матеріалу. Основу вчень про цивільно-правову відповідальність становить її поділ на договірну та деліктну, де перша настає за порушення договірного зобов'язання, а друга – за порушення, що не пов'язані з виконанням зобов'язання. Вітчизняна цивілістична доктрина ґрунтується на ідеї про те, що відносні права, у тому числі й корпоративні, можуть бути порушені лише особами, які є сторонами відповідних відносних правовідносин.

Виходячи з вчень про абсолютність та відносність цивільних відносин та суб'єктивних прав, варто зважити, що деліктна відповідальність за завдання шкоди загалом не може наставати за невиконання корпоративного обов'язку у відносинах між особою, що здійснює функції органу підприємницького товариства, та учасником такої юридичної особи. При існуванні між ними відносного правового зв'язку будь-яка завдана в його рамках шкода має відшкодовуватися у порядку застосування відповідальності (договірної чи корпоративної), що є похідною з порушення відповідного відносного права. Наведене кореспондує тезі про те, що порушити корпоративний обов'язок його невиконанням може лише носій такого обов'язку¹. Проте наведене зовсім не означає, що деліктна відповідальність не може наставати за завдання шкоди корпоративним правам учасників товариства третьою особою, яка не знаходиться у відносному правовому зв'язку з таким учасником, або, хоча й перебуває з ним в таких правовідносинах, але не здатна порушити невиконанням відносні права, оскільки шкода завдається нею поза будь-яким зв'язком з порушенням нею відповідних відносних корпоративних обов'язків. Особа, що здійснює функції органу підприємницького то-

¹ Варто погодитися з В. І. Борисовою у тому, що «залучення до цивільно-правової відповідальності юридичної особи не повинно автоматично тягти за собою залучення до відповідальності керівника або іншого члена органу управління. Це повинно відбуватися тільки у тому випадку, якщо буде встановлено у їх діях усі умови цивільно-правової відповідальності» [2, с. 10].

вариства, безпосередньо не може порушити невиконанням корпоративний правовий зв'язок між товариством і його учасником, але вона може порушити корпоративні права учасника шляхом перешкоджання виконанню корпоративного обов'язку товариства або вчиненням дій, які роблять виконання такого обов'язку неможливим, або зменшують цінність належних учаснику товариства корпоративних прав. Такими діями (бездіяльністю) майновому стану учасника підприємницького товариства об'єктивно завдається шкода, що полягає у зменшенні його майнового стану шляхом або позбавлення, або обмеження корпоративних прав, виникнення збитків, пов'язаних з невиконанням (неналежним виконанням) товариством корпоративного обов'язку, оскільки така юридична особа бере участь у цивільному обороті в особі своїх посадових осіб. Таким чином, шкода (збитки) можуть завдаватися корпоративним правам учасника товариства в цілому.

Вказаний підхід може викликати критику зі сторони науковців, оскільки не всі сприймають можливість завдання шкоди корпоративним правам на тій підставі, що її розуміння пов'язане зі зменшенням майнового блага, а відповідні права, будучи мірою можливої поведінки, не можуть мати матеріальні втрати. Проте якщо розуміти корпоративні права як належні конкретному учаснику блага, що мають грошову оцінку, то очевидно, що такому благу може завдаватися шкода у вигляді його зменшення або припинення.

Вважаємо, що корпоративний обов'язок діяти в інтересах підприємницького товариства добросовісно і розумно особи, які здійснюють функції його органів, несуть не лише перед товариством, а й перед його учасниками, які обрали таких осіб саме для того, щоб ті взяли на себе обов'язок діяти саме таким чином. Так, відповідно до ч. 3 ст. 92 ЦК України «члени наглядової ради або ради директорів юридичної особи мають такі самі обов'язки щодо відповідної юридичної особи та повинні діяти в інтересах цієї юридичної особи та *всіх її власників* (акціонерів, учасників). Наведена норма отримала розширене тлумачення у нормах спеціального законодавства, що регулюють правове становище окремих видів таких товариств. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 72 Закону України «Про акціонерні товариства» (далі – Закон України «Про АТ») до складу наглядової ради обираються акціонери або особи, які представляють їхні інтереси; ч. 2 ст. 85 Закону України «Про АТ» корпоративний секретар є посадовою особою, яка відповідає за ефективну поточну взаємодію товариства з акціонерами, іншими інвесторами, координацію дій товариства щодо захисту прав та інтересів акціонерів.

Між підприємницьким товариством і особами, що здійснюють функції його органів, складаються корпоративні відносини, оскільки останні є тими складовими такої юридичної особи, через які вона здійснює свою діяльність. Виконання вказаними особами покладених на них функцій та обов'язків є одним з елементів корпоративного управління. Одним з визначальних моментів щодо можливості притягнення вказаних осіб до відповідальності має бути те, що інтересом учасників, які вклали кошти у товариство, є його прибуткова діяльність. У разі відсутності такого результату, а тим більше при збитковості товариства, вони можуть поставити питання про відповідальність таких осіб. Отже, чинні нормативні приписи про відповідальність осіб, що здійснюють функції органів підприємницького товариства, за завдання збитків такій організації, що є наслідком їх нерозумних і недобросовісних дій, не забезпечують рівного захисту майнових прав учасників і самого товариства. У зв'язку з цим, у силу закону або установчих документів підприємницького товариства, відповідальність осіб, які діють від її імені, має наступати у випадку завдання збитків не лише такій юридичній особі, а і її учасникам.

Проте чи можуть та чи мають особи, що здійснюють функції органів підприємницького товариства, нести відповідальність за збитки, завдані іншим особам (учасникам товариства, його кредиторам)? Очевидно, що так, оскільки такі випадки, хоча і не досить часто зустрічаються, проте чинним законодавством передбачені¹.

З певним ступенем умовності можна говорити, що особа, яка здійснює функції органу підприємницького товариства, втручається у корпоративні відносини між товариством і його учасниками шляхом вчинення дій, що зумовили укладення товариством правочину, який завдав збитки майновим правам його учасників (наприклад, через зниження вартості часток (акцій)). Однак за ці дії вказані особи притягаються не до деліктної, а до субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями

¹ Наприклад, відповідно до ч. 5 ст. 26 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (далі Закон України «Про ТОВ») посадові особи товариства, винні у введенні в оману учасників товариства щодо його фінансового стану, зокрема шляхом подання (включення) недостовірної інформації до документів товариства, що призвело до здійснення неправомірних виплат, несуть разом з учасниками солідарну відповідальність за зобов'язанням щодо повернення виплат товариству; ч. 4 ст. 31 Закону України «Про ТОВ» у разі порушення обов'язку, передбаченого ч. 3 цієї статті, та визнання товариства банкрутом до закінчення трирічного строку з дня зниження вартості чистих активів, передбаченого ч. 3 цієї статті, члени виконавчого органу солідарно несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями товариства.

товариства перед його учасниками. Тобто, мова йде про покладення на таких осіб в субсидіарному порядку корпоративної відповідальності перед учасниками за дії, які призвели до вчинення товариством правочинів збиткових для нього та не вигідних для учасників, що, у свою чергу, зумовило неплатоспроможність товариства.

Правозастосовна практика з цього питання є нестабільною та мінливою. У один часовий проміжок судові інстанції дозволяли учасникам оспорити договір, вчинений товариством, за умови обґрунтування відповідних позовних вимог порушенням їх корпоративних прав [3; 4], проте з часом така практика змінилася у протилежну сторону – за основу береться порушення прав та інтересів самого товариства, а не корпоративних прав його учасника, оскільки директори діють саме від імені товариства, а не його учасників [5].

Викликає багато питань і суб'єктний склад осіб, які беруть участь у відносинах щодо притягнення до відповідальності. *Законодавство закріплює положення лише про відповідальність за збитки, завдані самій юридичній особі.* Проте, збитки недобросовісними і нерозумними діями осіб, що здійснюють функції органів підприємницького товариства, можуть завдаватися і його учасникам, а також кредиторам товариства та іншим третім особам, що має отримати закріплення у ЦК України, тим більше, що обов'язок вказаних осіб відшкодовувати збитки учасникам і кредиторам (наприклад, при банкрутстві) на сьогодні вже передбачено ЦК України, Кодексом України з процедур банкрутства та законами про АТ та ТОВ. Наприклад, при відновленні втраченого корпоративного контролю особи, що здійснюють функції органів підприємницького товариства, можуть нести відповідальність перед учасником товариства у вигляді відшкодування завданих йому збитків у випадку, якщо вони були винуваті у втраті учасником частки у такому товаристві.

Право пред'являти вимогу про відшкодування збитків, завданих підприємницькому товариству недобросовісними або нерозумними діями осіб, що здійснюють функції їх органів, має надаватися або самому товариству, або його учасникам, причому незалежно від вказівки на таке право у спеціальному законі. Насамперед правом на оскарження рішень органів товариства можуть скористатися виключно його учасники як носії суб'єктивних корпоративних прав. Тобто «особа, втративши статус учасника господарського товариства, автоматично втрачає право вимагати визнання недійсними рішень органів управління товариства. Відповідно, оскаржити рішення органу управління товариства може лише особа, яка є учасником господарського товариства як на момент прийняття оскаржуваного рішення, так і на момент розгляду судом відповідного позову» [6, с. 65]. Право вимагати відшкодування завданих товариству збитків, діючи від імені товариства, є одним з основних корпоративних прав учасників підприємницьких товариств. Жодних обмежень, що ставлять таке право у залежність від розміру частки участі в товаристві (як це зроблено у Законі України «Про АТ») не має бути. Це є похідним також із того, що учасник, заявляючи відповідну вимогу, діє в інтересах товариства, а не у власних інтересах.

У ЦК України мають бути чітко відокремлені випадки відповідальності осіб, що здійснюють функції органів підприємницького товариства, перед учасниками, кредиторами та іншими третіми особами у рамках корпоративних відносин (корпоративної відповідальності) від їх деліктної відповідальності перед тими ж особами, що не пов'язана з порушенням ними корпоративних обов'язків, а також від відповідальності перед тими ж особами самого підприємницького товариства.

Зважимо й на те, що рішення у рамках органів товариств приймаються більшістю голосів, дії (бездіяльність) окремих осіб у їх складі можуть бути правомірними, звідси, такі особи не можуть притягатися до відповідальності за збитки, завдані товариству в результаті дій більшості. Так, не можна вести мову про відповідальність осіб, які голосували проти рішення, що викликало завдання товариству збитків, або осіб, які не брали участь у голосуванні. Лише маючи чітку уяву про коло корпоративних обов'язків осіб, що здійснюють функції органів підприємницького товариства, можна говорити про правомірність (неправомірність) їх поведінки і систематизувати норми про їх відповідальність. Для повного розуміння слід спеціально врегулювати випадки притягнення вказаних осіб до відповідальності з різних підстав, у тому числі неприпустимість їх подвійної відповідальності за однією і тією ж підставою. Наприклад, якщо має місце порушення корпоративних обов'язків, встановлених в інтересах товариства, то особа, що здійснює функції органів підприємницького товариства, не має притягуватися до відповідальності, якщо збитки, завдані порушенням цього обов'язку, вже відшкодовані товариству шляхом використання інших способів захисту цивільних прав.

Також неприпустимо притягати до відповідальності особу, що здійснює функції органів підприємницького товариства, за збитки, завдані учаснику за порушення обов'язку, встановленого в інтересах товариства, якщо збитки, завдані таким порушенням, вже відшкодовані такою особою самому товариству (у випадках, коли учасник подає позов про відшкодування завданих йому збитків, похідних від завдання збитків самому товариству). Разом із тим, якщо товариство не пред'яв-

ляє до члена органу управління вимогу про відшкодування йому збитків, завданих порушенням корпоративного обов'язку, встановленого в інтересах товариства, то відшкодування збитків, похідних від збитків товариства, можуть вимагати його учасники. Якщо ж мова йде про порушення обов'язку, встановленого в інтересах учасника (наприклад, обов'язку повідомляти про проведення загальних зборів), то завдані таким порушенням збитки учасника мають самостійний характер і не залежать від відшкодування збитків, завданих порушенням інших обов'язків, встановлених в інтересах самого товариства. У той же час, якщо збитки учасника відшкодовані ним з використанням інших засобів правового захисту або самим товариством, то повторне стягнення тих же збитків з члена органу управління не має бути.

У ЦК України та спеціальних законах відсутнє правило про можливість притягнення осіб, що здійснюють функції органів підприємницького товариства, до відповідальності, якщо вони діяли на виконання рішення його органів. Незважаючи на загальну вказівку ст. 92 ЦК України про солідарну відповідальність членів органів товариства та інших осіб, які спільно завдали збитки, не виключена ситуація, коли директор, який виконує рішення загальних зборів або наглядової ради, вчинивши невігідний для товариства правочин, буде посилатися на відсутність своєї вини, оскільки виконував рішення вищого або контролюючого органу. У зв'язку з цим в ЦК України доцільно закріпити, що відповідальність осіб, що здійснюють функції органів підприємницького товариства, має самостійний характер і не залежить від того, чи були їх дії засновані на рішенні інших органів товариства.

Висновки. Підприємницьке товариство як учасник цивільного обороту може завдати шкоду корпоративним правам його учасників, включаючи випадки завдання збитків, зумовлених невиконанням ним взятих на себе зобов'язань з вини особи, що здійснює функції його органу. Така можливість викликана тим, що відшкодуванню підлягає будь-яка шкода, завдана майновій сфері учасника, у чому б вона не проявлялася. Це кореспондує принципам законності, неприпустимості будь-якого порушення цивільних прав.

Учаснику підприємницького товариства, корпоративним правам якого завдана шкода, має надаватися можливість подачі прямого корпоративного позову про відшкодування збитків від корпоративного правопорушення безпосередньо проти завдавача шкоди – особи (осіб), що здійснює функції органу підприємницького товариства. Такий завдавач шкоди, порушивши власні корпоративні обов'язки, не є безпосереднім учасником конкретного корпоративного зв'язку, правам сторін якого завдана шкода (наприклад, директор або член наглядової ради товариства, який протиправно перешкоджає виплаті дивідендів іншому учаснику, не є безпосереднім учасником корпоративних правовідносин між товариством і його учасником (отримувачем дивідендів)). Проте, така посадова особа порушує вказаний корпоративний зв'язок, будучи щодо нього третьою особою. Однак, оскільки така посадова особа водночас знаходиться у корпоративних відносинах з товариством, у процесі управління яким і завдається шкода корпоративним правам учасників, вона визнається суб'єктом саме корпоративної відповідальності. За таких обставин варто говорити про корпоративну, хоча й дуже схожу на деліктну, відповідальність особи, що здійснює функції органу підприємницького товариства, перед його учасниками, підставою якої є не стільки завдання шкоди (збитків), скільки порушення її корпоративного обов'язку.

У сфері корпоративних відносин не існує і не може існувати жодної загальної цивільної деліктної відповідальності за порушення корпоративних прав учасників підприємницького товариства. Якщо шкода завдається особами, що здійснюють функції органів товариства, шляхом вчинення корпоративного правопорушення – має місце корпоративна відповідальність за шкоду, завдану порушенням корпоративних прав учасників товариства у зв'язку з управлінням такою юридичною особою. У разі коли шкода завдається особами, що здійснюють функції органів товариства, поза будь-яким зв'язком з порушенням ними своїх корпоративних обов'язків, то варто вести мову про загальний цивільний делікт, що не має жодного відношення до сфери корпоративного управління, корпоративних прав, корпоративних правопорушень і, відповідної, корпоративної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Корпоративне управління: монографія / І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова; За ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Право, 2007. 500 с.
2. Борисова В.І. Проблеми механізму цивільно-правової відповідальності юридичних осіб. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч.Н. Азімова (Харків, 16 груд. 2020 р.). Харків, 2020. С. 7–10.
3. Постанова КГС ВС у справі № 923/20/17 від 02.05.2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74160438> (дата звернення: 12.12.2022).

4. Постанова КГС ВС у справі № 927/976/17 від 12.06.2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74670250> (дата звернення: 07.12.2022).
5. Постанова ВП ВС у справі № 916/2084/17 від 08.10.2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84911545> (дата звернення: 10.03.2022).
6. Галіян І. Визнання недійсними рішень органів управління господарським товариством як спосіб захисту корпоративних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 63–68.